

СОФІЙСЬКА КОМІСІЯ ВУАКУ: АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В СОФІЇ КИЇВСЬКІЙ У 1920-х РОКАХ

Олександр БОНЬ

*Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, 04053, м. Київ, Україна,
e-mail: o.bon@kubg.edu.ua*

Зазначено, що Софійська комісія Всеукраїнського археологічного комітету (ВУАК), яку очолював академік Всеукраїнської академії наук (ВУАН) Олекса Новицький, чимало зробила для дослідження і збереження найвидатнішої пам'ятки середньовічної Русі-України – Софії Київської – відомі її роботи з реставрації і збереження іконопису, фресок та мозаїк собору. Також досліджено зусилля ВУАКУ і Софійської комісії з ремонту та реставрації пам'ятки в 1920–1930-х роках. Вказано, що маловідомими залишаються археологічні роботи в 1920-х, які дали важливі результати, хоча і не завжди знаходили підтримку у владних і господарських органів.

Стверджено, що планові повноцінні розкопки в Софії Київській не проводилися через матеріальну скруту, а потреби в розкопках виникали у зв'язку із проваллями, які з'являлися на її території. Так, зафіксовано досить великий провал, котрий з'явився між дзвіницею та Малою Софією у липні 1924 р., проте вчені Софійської комісії так і не встигли його дослідити, адже без відома її та парафіяльної ради провалля самочинно засипали, очевидно будівельники, які тоді проводили ремонт собору. Зазначено, що вже рівно за рік відкрилося ще одне – біля північної стіни храму. Констатовано, що вченим за матеріальної та організаційної підтримки комунального відділу (надав працівників та інструменти) вдалося провести розкопки, а Софійська комісія створила спеціальну комісію на чолі з О. Новицьким для огляду місця провалля і хідника, який відкрився, та визначення першочергових заходів із дослідження.

Зазначено, що археологічну частину проводили Петро Курінний, Валерія Козловська, Катерина Мельник-Антонович, Михайло Рудинський, Василь Ляскоронський; згодом через від'їзд інших саме останній керував розкопками й опублікував короткий звіт, де представив основні результати робіт, матеріали яких охоплювали X–XIX ст., а споруда (льох) відносилася до XVII–XVIII ст. Констатовано, що О. Новицький у короткій записці, яка збереглася в архіві Софійської комісії, зафіксував основні архітектурні елементи льоху й хідників, що йшли від нього. Стверджено, що комісія хотіла збудувати накриття над розкопками з дослідницькою та екскурсійною метою, але не отримала фінансування від міської влади. Зазначено, що хоча розкопки в цьому місці далі Софійська комісія не продовжила, наявні результати цікаві й корисні для сучасних дослідників.

Ключові слова: Всеукраїнський археологічний комітет, Софія Київська, Софійська комісія, археологічні дослідження, Олекса Новицький, Василь Ляскоронський.

Стан збереження Софії Київської як пам'ятки світового значення завжди перебував у полі зору науковців УАН/ВУАН із перших років її створення, а також пам'яткоохоронних структур, що діяли в той час. У 1920-х роках академія поставила питання про створення спеціалізованого органу, який би забезпечив всебічне дослідження пам'ятки в умовах користування релігійними громадами Софійського собору та Малої Софії. Також виникла необхідність координувати роботу наукових, державних і громадських установ зі збереження комплексу Софії Київської. Вивчення цих досліджень дасть можливість сучасним науковцям використати їхні результати.

Мета статті – дослідити археологічні розкопки в садибі Софії Київської у 1920-х роках, організовані Софійською комісією ВУАКу.

Про археологічні розкопки в садибі Софії Київської у 1925 р. згадують дослідники біографії та наукової діяльності Василя Ляскоронського. Олександр Ситник вказує, що вчений проводив охоронні розкопки *«цвинтаря Софійського собору, зокрема провалля на території подвір'я собору»*. Автор стверджує, що матеріали про них зберігаються у Національному музеї історії України [Ситник, 2019, с. 117–118]. Також науковці досліджували мистецтвознавчі роботи в Софії Київській у 1920-х роках [Бонь, 2010]. Основним джерельним матеріалом цього дослідження став архів ВУАКу в Науковому архіві Інституту археології Національної академії наук України.

Академічне середовище 1920-х років, у якому існували різні думки щодо збереження і використання Софії Київської, не змогло відразу сформувати орган з дослідження собору. Зі створенням Археологічного комітету 5 лютого 1921 р. на його другому засіданні було затверджено Софійську комісію, основу якої склали київські учені. Але на перешкоді розгортання її роботи постала фінансова скрута [Нестуля О., 1995, с. 105]. Розпуск Археологічного комітету ВУАН через протиріччя між вченими в ньому призвів до припинення діяльності і комісії. Її новий склад був затверджений 26 травня 1921 р. Проте і ця спроба налагодити роботу не вдалася через фінансові проблеми та протиріччя у середовищі науковців. Тому 1 січня 1922 р. спільне зібрання ВУАН розпустило Софійську комісію [Барвінок, 1931, с. 89]. Тільки з обранням академіком ВУАНу і головою ВУАКу Олекси Новицького стабілізувалася робота як ВУАКу, так і комісії.

21 червня 1923 р. склад комісії та її статут затвердив історико-філологічний відділ ВУАН, а 25 червня – спільне зібрання ВУАН. Олексу Новицького затверджено головою комісії, до якої увійшли академіки Федір Шміт, Микола Біляшівський, відомі вчені Олександр Грушевський, Федір Ернст, Всеволод Зуммер, Валерія Козловська, Данило Щербаківський, Георгій Красицький [Нестуля С., 1997, с. 71]. Для подальшої роботи комісії було важливим, що академік О. Новицький вважав за необхідне координувати діяльність науковців із парафіями Софійського собору та Малої Софії, які використовували пам'ятку в культових цілях. Тому Г. Красицького й обрали посередником між науковцями комісії і парафіянами [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 410/1, арк. 15, 19–19 зв.].

23 грудня 1924 р. О. Новицького обрали головою ВУАКу, 31 січня 1925 р. його затвердило Управління науковими установами НКО (Україна) [Нестуля С., 1997, с. 16]. Зазначу, що сам ВУАК існував при ВУАН з 13 грудня 1924 р. по січень 1933 р. [Станіцина, 2017, с. 198].

І хоча склад науковців Софійської комісії, їхні наукові інтереси переважно були спрямовані на дослідження мистецької складової Софії Київської та збереження й вивчення її архітектури, комісія у 1920-х роках археологічно досліджувала територію. І це були не планові, а рятувальні розкопки.

Так, у 1924 р. перед Софійською комісією виникла проблема – в садибі собору з'явилося провалля. Про це 21 липня повідомив Д. Лелека – завідувач господарством Архітектурного інституту, який тоді розміщувався у садибі собору. Це провалля виникло між Малою Софією і дзвіницею та мало сажень глибини (близько 2 м) та аршин (близько 70 см) у діаметрі. У пізнішому листуванні це місце локалізують також як *«на цвинтарі»*. Й оскільки провал був у місці, де ходили люди, завідувач господарством повідомляв ВУАН та Софійську комісію, що його мають засипати [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 410/2, арк. 11]. На найближчому засіданні Софійської комісії 25 липня 1924 р. Олекса Новицький доповідав із цього питання і нагадав, що Євгеній Болховітинов в описі Софії Київської згадував про два підземні виходи біля трапезної Малої Софії. Василь Осьмак додав, що під час будівельних робіт також виявили підземний хід, але не згадав, коли саме. О. Новицький вказав, що під час огляду об'єкта в перший день наполягав на побудові огорожі навколо провалля, але на час засідання навіть не було позначено небезпечного для перехожих місця. Відтак ухвалено звернутися до парафії Малої Софії з

відповідним проханням від неодмінного секретаря ВУАН Агатангела Кримського та голови Софійської комісії Олекси Новицького [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 410/2, арк. 12-12 зв., 14].

За оцінками археологів Миколи Макаренка та Петра Курінного, розкопки для їхнього дослідження мали коштувати не менше 500 крб [МІК. – Дк. – 10274]. Тому Археологічний комітет 8 серпня вирішив звернутися з цим питанням до губернського виконавчого комітету. Звернення учених залишилося без уваги. Невдовзі без відома Софійської комісії та парафіяльної ради провалля самочинно засипали.

22 серпня 1924 р. від імені ВУАН за неодмінного секретаря акад. Володимир Липський, акад. Олекса Новицький та Василь Базилевич звернулися до парафії Малої Софії із вимогою пояснити самочинне засипання провалля з північного боку храму без повідомлення про це ВУАКу [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 410/2, арк. 15]. У відповідь на цей лист слов'янська парафіяльна рада Малої Софії повідомила, що ні вона, ні українська парафія великого Софійського собору не давали розпорядження про засип провалля, яке було серед трави і загрожувало «нещастям». А це могли зробити робітники, котрі в той час робили ремонт у садибі собору [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 410/2, арк. 15 зв.].

Більш успішними для науки виявилися події 1925 р., коли вдалося дослідити давні хідники Софійського собору, відкриті проваллям. Щодо локалізації місця розкопу в сучасних дослідників Софії Київської немає єдиної думки, оскільки стан джерел (відсутність креслень, фото тощо), пізніші розкопки на цій території у 1930-х роках і післявоєнний час не дозволяють точно визначити його місцезонашування. А тоді ВУАК в особі голови й ученого секретаря 16 липня 1925 р. звернувся до президії губернського виконавчого комітету Київщини з проханням допомогти у зведенні «легкої дерев'яної покрівлі на стовпах, що коштують дуже невелику суму». Це мало забезпечити збереженість пам'яток розкопу. Зазначалося, що знайдений хідник належить до пам'яток козацької доби [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 410/3, арк. 15].

Усвідомлюючи важливість цієї роботи, О. Новицький особисто очолив роботу комісії, яка 30 липня 1925 р. оглянула розкоп хідника. До неї також увійшли архітектор комунального господарства Дмитро Дяченко, завідувач Київського центрального історичного архіву Володимир Міяковський та науковий секретар технічної секції наукового комітету Володимир Шемет. Хідник відкрився у дворі перед Центральним історичним архівом (історична будівля бурси). При огляді виявилось, що він зв'язаний із залишками якогось фундаменту (за матеріалами – XVII–XVIII ст.). Комісія констатувала необхідність якнайшвидшого проведення розкопок. Було ухвалено просити київський відділ комунального господарства дати робочу силу на кілька днів по 10 осіб від секції громадських робіт. Цікаво, що комісія покликала на необхідність відкриття провалів хідників в інших трьох місцях Софійського подвір'я, але де саме вони розташовувалися документ не зазначає [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 410/3, арк. 16-16 зв.]. Про це складений відповідний акт [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 410/3, арк. 18]. Археологічний комітет залучив до консультацій кращих фахівців (з археології, мистецтвознавства, антропології та історії, інших галузей знань) [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 36, арк. 54]. І комунальний відділ виділив робочу силу. А комунікував із цією структурою О. Новицький, який особисто ходив до архітектора Д. Дяченка і детально домовлявся про умови роботи [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 410/3, арк. 19].

5 серпня 1925 р. на засіданні ВУАКу під головуванням Д. Щербаківського заслухано акт огляду хідника в Софійському подвір'ї від 30 липня зазначеної вище комісії, очолюваної О. Новицьким. Із цього протоколу стає зрозуміло, що ВУАК листувався для «притягнення робочої сили» з секції громадських робіт комунального відділу. Було прийнято такі рішення: а) негайно провести розкопки на подвір'ї Софії Київської; б) створити комісію із дослідження Софійського подвір'я на чолі з О. Новицьким. До її складу запропоновано Петра Курінного, Валерію Козловську, Катерину Мельник-Антонович, Михайла Рудинського, Василя Ляскоронського (вони мали досліджувати археологічну складову), Данила Щербаківського, Олексу Новицького (дослідження з мистецтва), Костя Моценка, Кирила Осьмака (архітектура),

Анатолія Носова (антропологія) та Леоніда Добровольського (історія). Організаційну частину розкопок просили забезпечити П. Курінного, і він мав на 6 серпня подати план розкопок та «організації справи в цілому». А 8 серпня планували почати розкопки [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 36, арк. 54].

У справах Софійської комісії ВУАКу зберігся протокол наради 6 серпня 1925 р. у справі розкопок у подвір'ї Софії Київської. Комісія ухвалила його методику та порядок: місця розкопів визначили два – між Губархом (Центральним історичним архівом, будівлею бурси) та Великою і Малою Софією; розкопи вирішено проводити широкими «кесонами» 10×20 м; спочатку очистити хідник і всю землю в розкопах та контрольних ямах пересівати (очевидно, шурфах, які робили для показу стратиграфії). До адміністративного відділу планували звернутися для виставлення поста міліціонера протягом 2 тижнів, починаючи з 8-ї ранку 8 серпня (саме тоді й хотіли почати), а також і вночі. Сподівалася комісія і на технічну допомогу комунального відділу: лопати, тачки, грохоти, дошки, дріт, кирки тощо. Також просили Всеукраїнський історичний музей відрядити на весь час розкопок фотографа музею з матеріалами [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 410/3, арк. 20]. Цікаво, що адміністративний відділ (начальник зовнішньої охорони) на прохання про встановлення поста міліціонера 8 серпня написав резолюцію, де вказав, що по договору за плату цілодобове перебування охорони неможливе [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 410/3, арк. 21].

У розкопках, які проводили Валерія Козловська, Петро Курінний та згодом Василь Ляскоронський, брав також участь Левко Кістяківський, який навчався в Київському археологічному інституті, працював у Київській науково-дослідній кафедрі мистецтвознавства, та у Всеукраїнському історичному музеї ім. Т. Шевченка [Яненко 2015, с. 132]. Також до цих розкопок долучились К. Мельник-Антонович, О. Якубський [Яненко, 2015, с. 134].

Після цього майже кожне засідання ВУАКу та Софійської комісії це питання тримало на контролі, і вчені доповідали про стан справ. 26 серпня 1925 р. на засіданні ВУАКу під головуванням Д. Щербаківського заслухано питання продовження розкопок на подвір'ї Софії Київської, на що відділ комунального господарства (комунгосп) асигнував 250 крб [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 36, арк. 59]. Саме про це Д. Щербаківський як товариш голови ВУАКу просив комунгосп 2 вересня 1925 р., щоб уникнути знищення розкопів «од атмосферних вод та присипки» будівельним сміттям, оскільки закінчилися асигновані гроші [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 410/3, арк. 22–23 зв.]. І надалі відділ комунального господарства виділяв невеликі суми на розкопки.

Ці практично перші археологічні розкопки після революції проводилися доволі інтенсивно. Вони принесли важливі та цікаві результати. Так дослідники виявили «*льоховий поверх будинку з хідником, що йде досить далеко й глибоко*». Цегляна кладка, зокрема і хідника, належала до різного часу, а також зафіксоване повторне використання давніх будівельних матеріалів. А ще знайдено фрагменти шиферних плит, до 20 типів розписаних і рельєфних кахлів, надзвичайно цікава старовинна свинцева печатка, «старовинні» монети тощо [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 410/3, арк. 24–24 зв.]; посуд, шиферні вироби; значну кількість середньовічної кераміки [Котенко, 2017, с. 214]. Тому О. Новицький від імені ВУАКу звертався до голови Київського виконавчого комітету з проханням виділити кошти (750 крб – майже таку ж суму вже було виділено на той час на розкопки) для створення «*маленького музейчика*» для всього здобутого розкопками – фактично дерев'яного даху, вкритого толем, із метою показу екскурсантам і студентам-архітекторам, щоби вони «*могли ознайомитись з тим, як і з чого будували наші діди*» [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 410/3, арк. 24 зв.].

Було доручено проводити подальші дослідження комісії у складі К. Мельник-Антонович, В. Ляскоронського, К. Мощенка [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 36, арк. 59]. Наступного засідання, 9 вересня, це питання доповідав О. Новицький: комунальний відділ пропонував звернутися із проханням асигнувати 150 крб для продовження розкопів ще на 10 днів [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 36, арк. 61].

За тиждень, 16 вересня, це питання знову розглядали на засіданні ВУАКу. Хоча комунальний відділ виконав свою обіцянку про 150 крб, проте більш нагальними проблемами були закінчення розкопок і захист викопаних об'єктів від руйнування, для чого й вирішено провести окреме засідання [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 36, арк. 62]. На засіданні 7 жовтня 1925 р. йшлося саме про це. Було прийнято рішення для збереження пам'ятки, подальших досліджень та екскурсійного огляду збудувати велику дерев'яну покрівлю з вікнами та дверима. І повідомити про це Округовий відділ комунального господарства та просити О. Новицького й К. Мощенка дослідити архітектурну складову розкопаних пам'яток [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 36, арк. 65]. Це дало б можливість зберегти наявні пам'ятки, відкривало перспективу їх вивчення в майбутньому. Аргументуючи доцільність цього вчинку, голова ВУАКу доводив, що засип відкопаної пам'ятки спричинить справедливе нарікання фахівців і громадськості, як це було в дореволюційний час із фундаментами церкви Спаса на Берестові [ЦДАВОВУ, ф. 166, оп. 6, спр. 7650, арк. 1–2].

І як засвідчує протокол наступного засідання від 21 жовтня 1925 р., О. Новицький виконав це прохання. Після огляду розкопок комісії членів ВУАКу разом із представником комунального відділу Зеленим вирішено звернутися із клопотанням до Округового виконавчого комітету з проханням про виділення 750 крб на побудову павільйону над розкопаними будівлею й льохом [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 36, арк. 66].

2 грудня 1925 р. на засіданні під головуванням О. Новицького заслухано повідомлення В. Ляскоронського у справі покриття розкопу в садибі Софії Київської. З'ясувалося, що В. Ляскоронський і В. Козловська були в Зеленого у відділі комунального господарства і той їм повідомив, що справи з виділенням грошей безнадійні. ВУАКу радили клопотати про кошти перед Округним виконавчим комітетом. Було вирішено доручити цю справу комісії у складі В. Козловської, В. Ляскоронського, К. Мощенка [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 36, арк. 74].

Численні звернення О. Новицького як голови ВУАКу до міського виконавчого комітету про виділення додаткових асигнувань не дали позитивного результату [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 36, арк. 61; спр. 410/3, арк. 23–23 зв.]. З тих же причин О. Новицький і К. Мощенко не змогли детально обстежити розкопи з архітектурного боку. Розкоп було засипано, а павільйон не збудований.

Утім про результати розкопок можна робити висновки з двох коротких звітів, які збереглися в архіві ВУАКу або були опубліковані. В. Ляскоронський опублікував звіт про археологічну частину розкопок на подвір'ї Софії Київської 1925 р. у «Коротких звідомленнях Всеукраїнського археологічного комітету за археологічні дослідження року 1925 (з каталогом звідної виставки)». Він вказує, що початок розкопок спричинив обвал землі, який виявив хідник за 35 м із північного боку стіни собору (вище зазначено, що точна локалізація місця неможлива). Він вказує і дату початку розкопів – 10 серпня, і склад археологів – П. Курінний, В. Ляскоронський, В. Козловська. Розкопати планували площу 20×10 м, поділену на квадрати 2×2 м. Із часом у зв'язку з виїздом на інші розкопки П. Курінного і В. Козловської В. Ляскоронський сам здійснював керівництво цими. До нього приєдналися К. Мельник-Антонович, О. Якубський, К. Мощенко. Було виявлено цегляний фундамент чотирикутної форми (7 м довжиною і близько 6 м шириною). З нього йшли широкі (1,8 м) сходи-коридор, а фундамент мав 2,5 м глибини і був викладений із цегли XVII ст. Він створював приміщення, потиньковане й побілене. Автор описує його конструкцію, яка показує, що це був льох. У статті В. Ляскоронського міститься, зокрема, інформація про цеглу XVII ст. і кахлі XVII–XIX ст., які автор описує так: «... до 40 типів – різнокольорових, полив'яних, без поливи, з рельєфним орнаментом, гладких зелених та інших». Ще більше знайдено фрагментів посуду та скла. Цікаво, що мідні й срібні монети охоплювали ширший період – XIV–XIX ст. Цінними були знахідки князівської доби: цегла, глиняний посуд, пряслице, маленька (1,7 см у діаметрі та 1,5 мм товщиною) візантійська висла печатка X–XI ст. Автор звіту зазначив і участь у дослідженні колег: опис знахідок робив О. Якубський, а креслення – К. Мощенко [Ляскоронський, 1926, с. 87–88].

У справах Софійської комісії збереглася рукописна записка О. Новицького «Розкопки на садибі Софійського собору, 1925 р.», яку можна вважати коротким звітом про дослідження архітектури, виявленої у 1925 р. пам'ятки. Детально розгляну її, оскільки вона містить інформацію, яку не подає В. Ляскоронський у звіті. Він зазначає, що місце розкопок відповідає дерев'яному будинку в Софійському монастирі на плані Києва 1695 р., який на ньому вказаний як трапезна. Розкопки підтвердили матеріал, з якого була збудована споруда, адже відкриті стіни досить тонкі, щоби тримати ще один поверх. Будинок, сторона квадрата якого 7 м, не мав внутрішньої стіни і тому, на думку О. Новицького, складався з однієї кімнати. І це приміщення сполучалося з хідником із двох «колін» загальною довжиною 25 м. Вхід розміщувався у східній частині й містив сходи, складені з цегли, покриті дошками, завдовжки 7 м. На південній та північній стінах наявні сліди ніш від вікон. А стеля, напевне, лежала на двох сволоках, кожен із яких опирався на два соснові стовпи, котрі також опиралися на дубові балки, запущені в льох. Цегла західної стіни суттєво відрізнялася від інших (XVII ст.) – складалася з матеріалу князівської доби та XVI ст. Із такого ж були стіни першого коліна хідника. Цей льох заглиблювався у землю на 3 м. Загалом розкопки дали 60–70 пудів фрагментів кахлів, глиняного і скляного посуду, шиферних плит, цегли й розчину. Особливо різноманітними були понад 20 типів кахлів. Переважали рівні із зеленою поливою, але траплялись і рельєфні з рослинним орнаментом. Більшість XVIII ст., але попадалися і XVII ст. Їхній стан дозволяв повністю реставрувати рисунок. Із скляного посуду було знайдено цілими каламар і пляшечку XVI ст. Серед фрагментів скляного посуду – денця, ручки, вінця дуже цікавих форм XVII ст. Також О. Новицький згадує шиферне пряслице, дві стріли, фрагменти білого мармуру, фрески, орнаментовану шиферну плиту, фрагмент скляного браслета, цінову візантійську пломбу (один бік – Божа Матір, із другого – невідомий святий). Виразно датували об'єкт монети: шість російських (1703, 1738, 1751, 1758, 1845, 1881) та французька Людовіка XVI 1792 р. [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 410/3, арк. 29–29 зв.].

Варто зауважити, що ВУАК та Софійська комісія у 1926 р. були змушені проводити нагальні архітектурні й мистецькі дослідження собору. Так, у проєкті кошторису археологічної секції ВУАКу на 1926 р. загалом заплановано 1 500 крб: по 500 крб на три пункти розкопок. Але в пояснювальній записці розкопки в подвір'ї Софії Київської вже не зазначені – лише дослідження неоліту на Чернігівщині, трипільської та культури поховальних урн [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 84, арк. 2–3].

На звітній виставці ВУАКу за 1925 р. було продемонстровано матеріали з розкопок у подвір'ї Софії Київської. Виставку відвідав голова Управління науковими установами НКО (Укрнауки) Матвій Яворський. М. Яворський відзначав, що «зроблено дуже багато», й обіцяв фінансування на 1927 р. (на що потрібно було скласти «розкопочний план»). Проте питання про збільшення штату ВУАКу в 1926 р. «однадало». Нічого не сказано у плані археологічних робіт на наступний рік і про розкопки в Софії Київській, у той час, як на Трипільську комісію асигновано 5 000 крб. [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 84, арк. 8]. Далі питання ремонту й дослідження Софії Київської ставилося у площині мистецьких, а не археологічних досліджень, оскільки в 1926–1927 рр. пріоритетними стали розкопки садиб Трубецького й Петровського, і це питання розглядали на засіданні ВУАКу 19 травня 1926 р. [НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 84, арк. 19].

Отже, можна зробити висновок, що в 1920-х роках зусилля науковців Всеукраїнського археологічного комітету та Софійської комісії з археологічного дослідження садиби Софії Київської відбувалися у складних умовах. Найперше перешкоджала належному вивченню недостатність коштів на розкопки. А звернення до державних і господарських органів науковців хоча й були частково підтримані, але не дали можливості музеєфікувати розкопані 1925 р. об'єкти та продовжити ширші дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

- Барвінок, В. (1931). Софійська комісія при Всеукраїнському Археологічному комітеті ВУАН. *Хроніка археології та мистецтва*, 3, 89–91.
- Бонь, О. (2010). Діяльність українських пам'яткоохоронців по збереженню живопису Софії Київської у 20-х роках ХХ століття. *Софійські читання*, 454–462.
- Котенко, В. (2017). Дослідження археологічної кераміки в період діяльності Всеукраїнського археологічного комітету. *Древности*, 15, 211–220.
- Ляскоронський, В. (1926). Розкопи в подвір'ї Софійського собору в Києві. Осінь 1925 р. *Короткі звідомлення Всеукраїнського археологічного комітету за археологічні досліді року 1925*, 87–92.
- Музей історії Києва (МІК). – Дк. – 10274.
- Науковий архів інституту археології Національної академії наук України (НА ІА НАНУ), ф. 59 (ВУАК), оп. 1, Спр. 36. Журнал зборів ВУАКУ за 1925 р. (40 журналів). Київ, 6.1.–2.12.1925 р. 74 арк.
- НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 84, Протоколи пленарних засідань ВУАКУ. 13.1.–22.12.1926 р. 47 арк.
- НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 410/1, Софійська Комісія (листування в справі організації комісії, дослідів Софії та протоколи зборів). 11.2.–24.10.1923 р. 39 арк.
- НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 410/2, Софійська комісія (Протоколи, комісії, листування). 21.1.–24.12.1924 р. 51 арк.
- НА ІА НАНУ, ф. 59, оп. 1, спр. 410/3, Софійська комісія (Акти, протоколи, листування). 28.1–7.11.1925 р. 30 арк.
- Нестуля, О. (1995). *Доля церковної старовини в Україні. 1917–1941. Ч. 1. 1917 – середина 20-х років*. Полтава.
- Нестуля, С. (1997). *Археологічний комітет Всеукраїнської Академії наук: етапи становлення*. Полтава.
- Нестуля, С. (1997). *Становлення Всеукраїнського Археологічного комітету ВУАН (середина 1920-х років)*. Полтава.
- Ситник, О. (2019). Василь Ляскоронський як археолог. *І Всеукраїнський археологічний з'їзд: матеріали роботи*, 111–121.
- Станиціна, Г. (2017). «Скарби на склі»: колекція негативів на склі з фондів Наукового архіву Інституту археології НАН України. *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*, 21, 198–213.
- Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВУ), ф. 166, оп. 6, спр. 7650.
- Яненко, А. (2015). Гурток антропології та передісторії Кабінету антропології ім. Ф. Вовка. *Археологія*, 4, 129–139.

REFERENCES

- Barvinok, V. (1931). Sofiiska komisiia pry Vseukrainskomu Arkheolohichnomu komiteti VUAN. *Khronika arkheolohii ta mystetstva*, 3, 89–91. (in Ukrainian).
- Bon, O. (2010). Diialnist ukrainskykh pam'iatkookhorontsiv po zberezhenniu zhyvopysu Sofii Kyivskoi u 20-kh rokakh XX stolittia. *Sofiiski chytannia*, 454–462. (in Ukrainian).
- Kotenko, V. (2017). Doslidzhennia arkheolohichnoi keramiky v period diialnosti Vseukrainskoho arkheolohichnoho komitetu. *Drevnosty*, 15, 211–220. (in Ukrainian).
- Liaskoronskyi, V. (1926). Rozkopy v podvir'i Sofiiskoho soboru v Kyivi. Osin 1925 r. *Korotki zvidomlennia Vseukrainskoho arkheolohichnoho komitetu za arkheolohichni doslidy roku 1925*, 87–92. (in Ukrainian).
- Muzei istorii Kyieva (MIK). Dk. – 10274.
- Naukovyi arkhiv instytutu arkheolohii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy (NA IA NANU), f. 59 (VUAK), op. 1, Spr. 36. Zhurnal zboriv VUAKu za 1925 r. (40 zhurnaliv). Kyiv, 6.1.–2.12.1925 r. 74 ark.
- NA IA NANU, f. 59, op. 1, spr. 84, Protokoly plenarnykh zasidan VUAKu. 13.1.–22.12.1926 r. 47 ark.
- NA IA NANU, f. 59, op. 1, spr. 410/1, Sofiiska Komisiia (lystuvannia v spravi orhanizatsii komisii, doslidiv Sofii ta protokoly zboriv). 11.2.–24.10.1923 r. 39 ark.

NA IA NANU, f. 59, op. 1, spr. 410/2, Sofiiska komisiia (Protokoly, komisii, lystuvannia). 21.1.–24.12.1924 r. 51 ark.

NA IA NANU, f. 59, op. 1, spr. 410/3, Sofiiska komisiia (Akty, protokoly, lystuvannia). 28.1–7.11.1925 r. 30 ark.

Nestulia, O. (1995). *Dolia tserkovnoi starovyny v Ukraini. 1917–1941. Ch. 1. 1917 – seredyna 20-kh rokiv*. Poltava. (in Ukrainian).

Nestulia, S. (1997). *Arkheolohichniy komitet Vseukrainskoi Akademii nauk: etapy stanovlennia*. Poltava. (in Ukrainian).

Nestulia, S. (1997). *Stanovlennia Vseukrainskoho Arkheolohichnoho komitetu VUAN (seredyna 1920-kh rokiv)*. Poltava. (in Ukrainian).

Sytnyk, O. (2019). Vasyl Liaskoronskyi yak arkheoloh. *I Vseukrainskyi arkheolohichniy z'izd: materialy roboty*. 111–121. (in Ukrainian).

Stanytsina, H. (2017). «Skarby na skli»: koleksiia nehatyviv na skli z fondiv Naukovoho arkhivu Instytutu arkheolohii NAN Ukrainy. *Materials and studies on archaeology of Sub-Carpathian and Volhynian area*, 21, 198–213. (in Ukrainian).

Tsentrалnyi derzhavnyi arkhiv vyshchych orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVOVU), f. 166, op. 6, spr. 7650.

Yanenko, A. (2015). Hurtok antropolohii ta predistorii Kabinetu antropolohii im. F. Vovka. *Arkheolohiia*, 4, 129–139. (in Ukrainian).

Стаття: надійшла до редакції 25.10.2020
прийнята до друку 8.12.2020

**SOFIA COMMITTEE OF AUAC:
ARCHAEOLOGICAL EXPLORATIONS IN SOFIA KYIVSKA IN 1920-th**

Oleksandr BON

*Borys Hrinchenko Kyiv University,
Bulvarno-Kudriavska Str., 18/2, Kyiv, 04053, Ukraine,
e-mail: o.bon@kubg.edu.ua*

Sofia committee of the All-Ukrainian Archaeological Committee lead by the VUAN academician Oleksa Petrovych Novytskyi, made a lot to research and preserve the most important Rus'-Ukrainian memorial – Sofia Kyivska. Significant efforts have been done to preserve the icons, frescos, and mosaics of the cathedral. Effort of AUAC and Sofia committee to reconstruct and restore the memorial in 1920–1930-th is also analysed. Archaeological field works carried out in 1920-th still remain not well known despite the fact that they were exceptionally important, although not supported by authorities.

It is confirmed that planned extensive archaeological excavations were not carried out because of lack of funds. Archaeological works were strongly needed when some parts of the building were ruined by collapses on its territory. For example, in July 1924 a great hole was appeared between the bell tower and Small Sofia. Regretfully, Sofia Committee scientists could not analyse the hole, because without their knowledge the hole was filled out with trash by workers who repaired the cathedral. Next year one more hole near the North wall of Sofia appeared. It is stated that scientists with material and organizational support of the communal department (workers and instruments were provided) archaeological excavation were completed. Sofia Committee created a separate commission lead by O. Novytskyi to explore places of hole and underpasses, which were opened to understand the first priority steps needed to begin the research.

It is noted that archaeological part was lead by Petro Kurinnyi, Valeria Kozlovska, Kateryna Melnyk-Antonovych, Mykhailo Rydnytskyi, Vasyl Lyaskoronskyi. Later, due to emigration of others researchers, excavation has been led by M. Lyaskoronskyi. He published the short summary in which the main results of works

were shown, materials of which belonged to XIX century and construction (cellar) was dated back to XVII–XVIII centuries. O Novytskyi in his short note, which is stored in the archive of Sofia Committee, described main architectural elements of the cellar and the underpasses that lead to it. It is confirmed that Sofia Committee want to create a cover over the memorial for research and touristic purposes but was not granted with sufficient funds. Despite the absence of new excavations at the site existing results are interesting and important for modern researchers.

Key words: All-Ukrainian Archaeological Committee, Sofia Kyivska, Sofia Committee, archaeological excavations, Oleksa Novytskyi, Vasyl Lyaskoronskyi.